

Critical Analysis of the Assumptions of Quranic Doubts in the Book "A Critical Look at the Theoretical Foundations of Prophethood"

Hamid Ghorban Pour¹ , and Hosein Jeddi²

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, University of Guilan, Rasht, Iran.
Email: ghorbanpour1363@guilan.ac.ir

2. PhD in Quran and Hadith Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: jeddi.hossein1991@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 21 April 2025
Received in revised form 05 August 2025
Accepted 11 September 2025
Available online 23 September 2025

Keywords:
Presupposition,
Quranic doubts,
Distortion of the two covenants,
Hojjatollah Nikoei

ABSTRACT

Objective: The main objective of this research is to critique and examine the assumptions and baseless claims of the book "A Critical Look at the Theoretical Foundations of Prophethood" by Hojjatollah Nikoei, which has attempted to cast doubt on the fundamental beliefs of Muslims by raising undocumented doubts, especially in the areas of the miracle of the Quran, the infallibility of the Quran, and the issue of finality.

Method: This research has evaluated and criticized the author's assumptions by adopting an analytical-critical method. In this regard, his arguments regarding the theoretical foundations of prophethood and criticism of the Quran have been carefully examined, and its argumentative shortcomings have been revealed.

Results: The study and critique of the book show that the author's assumptions and claims in many cases lack valid argumentative support and are based on incorrect perceptions. The most important points criticized in this research are:

- Expediency in determining the size of the Holy Quran
- Failure to raise trivial and unimportant issues in the Quran
- Mechanisms for overcoming local and regional issues in the Quran
- The gradual revelation of verses and its role in the dynamics of the Quran
- Wrong assumptions about the Holy Bible
- Inaccurate statement of the reasons for the invalidity of the Testaments

Conclusions: Finally, this research shows that the doubts raised in the book in question do not have the necessary credibility and are based on incorrect and illogical assumptions. Therefore, not only can they not have an impact on genuine Islamic beliefs, but they themselves need to review and correct their intellectual foundations.

Cite this article: Ghorban Pour, H. & Jeddi, H. (2025). Critical Analysis of the Assumptions of Quranic Doubts in the Book "A Critical Look at the Theoretical Foundations of Prophethood". *New Research in Islamic Humanities Studies*, 4 (7), 1-19. <https://doi.org/10.22034/api.2025.2049279.1123>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2025.2049279.1123>

Introduction

Undoubtedly, the increasing expansion of communication opportunities and the influence of social networks in the contemporary era have facilitated the spread of doubts and suspicions, and various movements and individuals, with different purposes and from different contexts, have used this opportunity to fight Islam and the Quran. Of course, the published works, which have been expressed in various audio-visual, written and oral formats, have not and do not have the same level, but rather they have some strengths and typically fundamental weaknesses. However, among them, there are works whose doubts do not have a particular precedent in Quranic studies. Among the books that have attempted to spread doubts and instill doubts about the intellectual and belief foundations of Muslims in the last two decades, and whose doubts are more powerful than those of its peers, is the book "A Critical Look at the Theoretical Foundations of Prophethood" by Hojjatollah Nikoei. In the first part of the book, General Prophethood, the author presents the reasons for the "generality of prophethood" and divine guidance towards the servants, and in the second part, Specific Prophethood, "The reasons for the prophethood of the Prophet of Islam." In the third part, he challenges the historical reliability of the Quran and attempts to spread doubts in this regard. In the fourth part, he also exemplarily addresses the content flaws in various aspects of the Quran. At the beginning of this section, he highlights the title "A Critical Look at the Quran: Is the Quran Free of Any Errors and Contradictions?" and raises critical questions and structurally destabilizing claims against the Holy Quran.

Method

This research has evaluated and criticized the author's assumptions by adopting an analytical-critical method. In this regard, his arguments regarding the theoretical foundations of prophethood and criticism of the Quran have been carefully examined, and its argumentative shortcomings have been revealed.

Results

The study and critique of the book show that the author's assumptions and claims in many cases lack valid argumentative support and are based on incorrect perceptions.

The most important points criticized in this research are:

- Expediency in determining the size of the Holy Quran
- Failure to raise trivial and unimportant issues in the Quran
- Mechanisms for overcoming local and regional issues in the Quran
- The gradual revelation of verses and its role in the dynamics of the Quran

Wrong assumptions about the Holy Bible
Inaccurate statement of the reasons for the invalidity of the Testaments.

Conclusions

Finally, this research shows that the doubts raised in the book in question do not have the necessary credibility and are based on incorrect and illogical assumptions. Therefore, not only can they not have an impact on genuine Islamic beliefs, but they themselves need to review and correct their intellectual foundations.

1. The origin of the emergence of critical questions and doubts of the author of the book "A Critical Look at the Theoretical Foundations of Prophethood" is, knowingly or unknowingly, his incorrect epistemological and Quranic foundations and assumptions. Although the presence of preconceptions and assumptions in the mental space of the understanders is considered an inevitable category, their improvisational intervention or taking them for granted has led to the author raising fundamentalist doubts and deconstructive claims against the Holy Quran.

2. In the process of understanding any text, especially a revealed text, it is necessary to demarcate between the three distinct areas of "preconceptions", "presuppositions" and "prejudices". The presence of "preconceptions" for the understanding of any text is also undeniable. However, it is the mechanism of how the "presuppositions" intervene that can cause correct, directed and effective understanding. It seems that, when faced with the revealed text, two cognitive-interpretive dimensions can be distinguished: first) extra-Quranic presuppositions; and second) intra-Quranic presuppositions. This means that in order to understand the revealed text, in addition to the existence of "pre-knowledge" and "general presuppositions", we must also adhere to some "specific presuppositions" that arise from the intratextual discourse.

3. The most important doubts of the commentator regarding his Quranic presuppositions include: "using inductive expressions to create doubt", "desacralizing Muslim beliefs", "taking mental presuppositions for Islam", "reflecting local issues in Quranic verses", "claiming to create division and discord in the Holy Quran" and "equating the validity of the Quran with the Torah and the Gospel".

4. The answers to these doubts can be found under the following headings: "The usefulness of subjective evaluations in measuring the volume of the Holy Quran"; "Failure to introduce trivial and unimportant issues in relation to Quranic verses", "Mechanisms for avoiding the presentation of local issues in the Quran", "Gradual descent of revealed verses", "A mistaken assumption of the Holy Bible", and "Inaccurate statement of the reasons for the invalidity of the two Testaments".

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

تحلیل انتقادی پیش فرض‌های شبهات قرآنی کتاب «نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت»

حمید قربان پور^۱ ✉، حسین جدی^۲

۱. نویسنده مسئول، استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: ghorbanpoor1363@guilan.ac.ir

۲. دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: jeddi.hossein1991@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی،	هدف: هدف اصلی این پژوهش، نقد و بررسی پیش فرض‌ها و ادعاهای بی‌پایه‌ی کتاب «نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت» اثر حجت‌الله نیکویی است که با طرح شبهات غیر مستند، به ویژه در حوزه‌ی اعجاز قرآن، خطاناپذیری قرآن و مسئله خاتمیت، تلاش کرده است تا مبانی اعتقادی مسلمانان را مورد تردید قرار دهد.
تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۱ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱	روش پژوهش: این پژوهش با اتخاذ روش تحلیلی-انتقادی، پیش فرض‌های نویسنده را ارزیابی و نقد کرده است. در این راستا، استدلال‌های وی در خصوص مبانی نظری نبوت و نقد قرآن مورد بررسی دقیق قرار گرفته و کاستی‌های استدلالی آن آشکار شده است.
کلیدواژه‌ها: پیش فرض، شبهات قرآنی، تحریر عهدین، حجت‌الله نیکویی	یافته‌ها: مطالعه و نقد کتاب نشان می‌دهد که پیش فرض‌ها و ادعاهای نویسنده در موارد متعددی فاقد پشتوانه‌ی استدلالی معتبر و مبتنی بر برداشت‌های نادرست است. مهم‌ترین موارد نقدشده در این پژوهش عبارت‌اند از: - مصلحت‌سنجی سلیقه‌ای در تعیین حجم قرآن کریم - عدم طرح مسائل پیش‌پاافتاده و بی‌اهمیت در قرآن - سازوکارهای برون‌رفت از مسائل محلی و لوکال در قرآن - نزول تدریجی آیات و نقش آن در پویایی قرآن - پیش فرض‌های اشتباه درباره کتاب مقدس - بیان نادقیق دلایل بی‌اعتباری عهدین
	نتیجه‌گیری: در نهایت، این پژوهش نشان می‌دهد که شبهات مطرح‌شده در کتاب مورد بحث، از اتقان لازم برخوردار نبوده و بر مبنای پیش فرض‌های نادرست و غیرمنطقی استوار شده‌اند. بنابراین، نه تنها نمی‌توانند تأثیری در باورهای اصیل اسلامی داشته باشند، بلکه خود نیازمند بازنگری و اصلاح مبانی فکری هستند.

استناد: قربان پور، حمید و جدی، حسین. (۱۴۰۴). تحلیل انتقادی پیش فرض‌های شبهات قرآنی کتاب «نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت». *پژوهش‌های نوین*

در مطالعات علوم انسانی اسلامی، (۷)، ۴، ۱۹-۱. <https://doi.org/10.22034/api.2025.2049279.1123>

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2025.2049279.1123>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه لرستان.

مقدمه

بی‌شک، گستردگی روزافزون فرصت‌های ارتباطی و گستره نفوذ شبکه‌های اجتماعی در دوره معاصر، زمینه‌ساز تسهیل انتشار شبهات و تشکیکات بوده، و جریان‌ها و افراد مختلفی، با اغراض گوناگون و از بسترهای متنوع، از این فرصت به وجود آمده در مسیر مبارزه با اسلام و قرآن استفاده کرده‌اند. البته آثار منتشر شده که در قالب‌های گوناگون سمعی و بصری، مکتوب و شفاهی نمود یافته‌اند، از یک سطح برخوردار نبوده و نیستند، بلکه بعضاً از قوت و نوعاً از ضعف‌های بنیادینی برخوردارند. اما در این بین هستند آثاری که شبهات آنان، سابقه خاصی در مطالعات قرآن پژوهی ندارد. از جمله کتاب‌هایی که در دو دهه اخیر، نسبت به شبهه پراکنی و القای تشکیک نسبت به بنیان‌های فکری و اعتقادی مسلمانان مبادرت ورزیده، و شبهاتش نسبت به هم سلکانش، از قوت بیشتری برخوردار است، کتاب "نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت"، اثر حجت الله نیکویی است.

نویسنده، در بخش اول کتاب، نبوت عامه، دلایل ناظر به "عمومیت نبوت" و هدایت‌گری الهی نسبت به بندگان و در بخش دوم، نبوت خاصه، "دلایل نبوت پیامبر اسلام" و در بخش سوم، وثاقت تاریخی قرآن را به چالش کشیده و در این زمینه به نشر شبهات مبادرت کرده، و در بخش چهارم نیز، به شکل مصداقی به ایراد اشکال محتوایی نسبت به ابعاد گوناگون قرآن پرداخته است. وی، در آغاز این بخش، با برجسته‌سازی عنوان «نگاهی نقادانه به قرآن، آیا قرآن عاری از هرگونه اشتباه و تناقض است؟» به طرح سؤالاتی انتقادی و ادعاهایی ساختارشکنانه علیه قرآن کریم اقدام کرده است.

همه این‌ها، در حالی است که از دیرباز، قرآن‌پژوهان مسلمان، به دنبال دفع شبهات و روشن‌گری نسبت به ابهامات و ابهامات مطروحه پیرامون قرآن بوده‌اند، و عدم اختلاف و تناقض درونی آیات ذیل فقراتی چون «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ» (فصلت، ۴۲) و «... لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا» (نساء، ۸۲)، به مثابه یکی از جنبه‌های اعجاز قرآن کریم در ابعاد محتوایی نیز، قلمداد می‌شده است (رک: طباطبایی، ۱۳۶۲، ص ۸۱-۸۳؛ خوبی، ۱۳۸۲: ۱۲۸). با این همه، در این مقاله، با تمرکز بر قسمت پیش‌درآمد که به نوعی به مثابه "پیش‌فرض‌های تشکیکات مستشکل است، نسبت به پاسخگویی به شبهات وی اقدام شده است.

پیشینه پژوهش

در طول زمان، القای شبهات نسبت به "قرآن، نبوت و وحی" سابقه‌ای طولانی داشته و دارد. در دوره معاصر نیز، به دلیل تقابل عینی جبهه حق و باطل، این مواجهه بسیار شدید و همه جانبه شده است. بدین سان، پاسخ‌گویی به این شبهات نیز سابقه‌ای طولانی دارد. البته افرادی هم به‌طور مستقیم نسبت به مقابله با این کتاب و پاسخگویی به شبهات نگارنده آن، اقدام کرده‌اند. به‌طور مثال آقای سوزنجی، روش مناظره مکتوب در فضای مجازی را با نویسنده در پیش گرفته است (<https://www.souzanchi.ir/a>). پایان‌نامه‌هایی نیز، در پاسخ به بخش‌های گوناگون شبهات کتاب "نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت" نوشته شده است. از جمله آن‌ها: مهدیار زارع، پیرامون ماهیت و اهداف نبوت، معطوف به بخش اول، پایان‌نامه خانم مهدیه پاک عقیده، با عنوان "تحلیل انتقادی شبهات پیرامون وثاقت تاریخی قرآن" و آقای رسول علیزمانی، پایان‌نامه "مبانی وثاقت تاریخی قرآن کریم" را ناظر به بخش سوم این کتاب نگاشته‌اند. ضمناً در رابطه با مبانی نظری نبوت کتابی با همین عنوان از حسینعلی منتظری و کتاب "پاسخ به شبهاتی پیرامون هم‌اوردخواهی قرآن" و "پاسخ به شبهاتی پیرامون معجزات پیامبران" از همو ومقالاتی پراکنده چون: نقد شبهات باستان‌شناختی قرآن کریم و تحلیل انتقادی شبهات کتاب «نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت» پیرامون زبان قرآن از قربانپور و جدی در رابطه با کتاب مورد بحث نوشته شده‌اند. طبعاً گفتار ناظر به بخش چهارم کتاب، از جمله مقاله حاضر فاقد سابقه در آثار پیشین است. با این همه، پیش از ورود میدانی به طرح شبهات و پاسخ‌های آن، ضرورت طرح اجمالی مباحث پایه‌ای در رابطه با چگونگی پیدایش پیش‌فرض‌ها و سهم آن در فهم آیه‌های قرآنی، اجتناب‌ناپذیر است. این مطلب از آن روست که نقش پیش‌فرض‌های فهمنده/مفسر در "چگونگی فهم و جهت‌نمایی دلالت آیه‌ها" گفتاری انکارناپذیر است.

اهمیت "پیش فرض ها" در چگونگی دلالت بخشی آیه های قرآنی

آنچه روشن است، مخاطبان قرآن برای فهم متن آن، نمی توانند خالی الذهن باشند، بلکه با «دنیای فکری» خاصی با متن قرآن مواجه می شوند. این فضای فکری می تواند متأثر از پارادایم ها، پارامترها، اصول مسلم، گزاره های قطعی، داده ها، اطلاعات، علائق، سلايق، معلومات تجربی و ادراکات عمومی باشد که از رهگذر علوم گوناگون (طبیعی، تجربی، نقلی، عقلی، تاریخی، قلبی (شهودی) به دست می آیند. فهم مخاطبان، از یک سو، مرهون انباشته ها و اندوخته های مختلف ذهنی آنان است؛ و از سوی دیگر، مدیون تمایز انتظارات، علائق، سلايق و پیش فرض های آنان در مواجهه با متن. به عبارتی می توان، فضای ذهنی مخاطبان را ترکیبی از «پیش دانسته ها»، «پیش فرض ها» و «پیش داورى ها» تلقی کرد که هم زمان می تواند در هر بخشی از فرآیند مواجهه و فهم، خود را نشان دهد. لذا، در فهم متن قرآن از یک سو، حضور و دخالت «پیش دانسته ها»، جزو لوازم لاینفک فهم آیات تلقی می شوند؛ و از سوی دیگر، وجود «پیش فرض ها» به طور عام - نیز، اثری انکارناپذیر در فرآیند فهم بر عهده دارند. اما از آن رو که متن قرآن، مشتمل بر انواع کاربردی های زبانی، دلالت ها و نشانه ها است، «پیش فرض های قرآنی - تفسیری» نیز، نقش اجتنابناپذیری را در فرآیند فهم، ایفاء می کنند. به نظر می رسد «پیش دانسته»، اساساً می تواند در دو معنا به کار گرفته شود: یکم) عام و جامع: به معنای تمامی دانسته های عمومی، تصورهای پیشین، بدیهیات اولیه و فهم ابتدایی که در پیوند با علوم مختلف «حسی، طبیعی، تجربی، خیالی، عرفی، تاریخی، نقلی، عقلی و شهودی» نمود می یابند. دوم) خاص و متعین: به معنای تمامی اصول مسلم و گزاره های قطعی علوم که نزد اکثر دانشمندان آن رشته یا گرایش علمی، به مثابه اصول ثابت و مسلم پذیرفته شده اند.

با این همه، این نوع گزاره های مسلم، به مثابه «اصول موضوعه»، «پیش فرض ها» یا «فرض های پیشین»، در ذهن و ضمیر فهمنده، به عنوان عامل اساسی در اثرگذاری و جهت نمایی دلالت های متن، نقش آفرین اند. لذا، التزام به معنای اول، اعم از معنای دوم است و معنای دوم می تواند به مثابه پیش فرض های «مبنایی یا ابزاری»^۲ علوم نیز، تلقی شوند. طبعاً هر پیش فرضی، خواسته یا ناخواسته، به نوعی متکی بر سلسله ای از پیش دانسته هاست، اما به لحاظ امکان وجودی پس از تحقق پیش دانسته هاست.

ارتباط ناگستنی "پیش دانسته ها" با "پیش فرض ها"

ارتباط «پیش دانسته ها» با «پیش فرض ها» در فضای ذهنی فهمنده/مفسر، جدایی ناپذیر است، به گونه ای که در برخی مواقع، تحت عنوانی عام به تمامی فضای ذهنی وی - اعم از «پیش دانسته» یا «پیش فرض» - قابل اطلاق است. و در مواضعی، با یکدیگر متداخل و مرتبط اند و در برخی موارد نیز، از یکدیگر متمایز و جدا هستند. باری، به نظر می رسد، ارتباط آن ها با یکدیگر از سنخ لازم است و ملزوم؛ اولی ذی المقدمه است و دیگری مقدمه؛ اولی متبوع است و دیگری تابع؛ اولی اصل و اجتنابناپذیر است و دیگری متفرع و اصلاح پذیر. اولی عمومی و فراگیر است و دیگری خاص و متعین.

گفتنی است پاره ای از «پیش دانسته ها» و «پیش فرض ها»، به آموزش، فراگیری و ژرفانگری در فرآیند فهم، وابسته نیستند، بلکه از نقاط مشترک تمامی انسان ها به شمار می آیند که از آن می توان به «بدیهیات اولیه» (رک: خسروپناه، بی تا؛ ص ۷۶) یاد کرد. اما در مقابل، پاره ای از پیش دانسته ها و پیش فرض ها، مستلزم کاربرد تفکر و استدلال در فرآیند فهم اند. این پیش فرض های «غیر بدیهی و نظری» نیز به لحاظ ارزش گذاری و اعتمادسازی از یکدیگر متفاوت اند. شماری از این داده ها، مفید «گمان و ظن اند»؛ و برخی، مفید «قطع و یقین»؛ و پاره ای نیز، با قرائن گوناگونی همراه اند که باعث افزایش امکان و احتمال پذیرش می شوند. طبعاً برآیند اختلاف در ارزش گذاری

۱. گزاره ها و پیش دانسته های فهمنده، به گونه ای که پیش از قرائت روشمند و مضبوط متن، تمایل داشته باشد که معرفت پیشینی خود را بر متن تحمیل کند، فارغ از اینکه آیا الفاظ متن و قرائن و شواهد ضمیمه آن، سازگاری با آن پیش دانسته داشته باشند یا آنکه آن را اساساً طرد کنند (واعظی، ۱۳۹۲، ص ۳۰۹). گرچه، امکان دارد که در برخی موارد، پیش داورى مطابق با واقع و درست باشد، اما به هر تقدیر، قضاوتی است که از پشتوانه استدلالی و شواهد و دلایل کافی برخوردار نیست. زیرا در این مواقع، قضاوت و فهم «کلیاتی» از یک موضوع، پدیده، واقعیت و ابژه ای، مقدم بر «اجزای» آن است، نه فهم اجزای آن، مقدم بر کل باشد. لذا در مقوله پیش داورى، می توان گفت به نوعی، اجرای حکم است پیش از وقوع جرم و تخلف؛ یا قضاوتی است پیش از مطالعه و تحقیق؛ یا اتخاذ موضعی است پیش از اطلاع از محتوای موضوعی یا تحقق رخدادی (واعظی، ۱۳۹۳، ص ۲۴۶-۲۴۹).

۲. البته برخی نیز «پیش دانسته ها» را به «پیش دانسته های مبنایی» و «پیش دانسته های ابزاری» تقسیم نموده اند (رک: واعظی، ۱۳۹۲، ص ۳۰۵؛ حسنی، ۱۳۹۳، ص ۲۷۳-۳۶۰).

پیش‌دانسته‌های غیر بدیهی، میزان دخالت و اثرگذاری آن‌ها را در فرآیند فهم آیات، متمایز می‌سازد. به عبارتی، «گزاره‌های نظری و غیرقطعی» (گمان و ظن)، با «گزاره‌های قطعی» (قطع و یقین) و «گزاره‌های نزدیک به قطعی»، با هم یکسان نیستند؛ گرچه هر یک در منظومه معرفتی و ارزشی، می‌توانند در روشنگری و جهت‌نمایی دلالت آیات، سهیم باشند (برای توضیح وجه تمایز میان قطع حاصل از «علوم تجربی»، «یقین فلسفی» و «قطع منطقی» (رک: جوادی آملی، ۱۳۸۹؛ ص: ۱۷۱-۱۷۲).

نقش پیش‌فرض‌ها در فهم آیه‌های قرآنی

ارتباط و نقش «پیش‌دانسته‌ها» و «پیش‌فرض‌ها» در فهم آیات از دو جهت کلی بیرون نیست؛ یکم) گاهی نقش الهام‌گری در راستای ادراک لایه‌ی رویین، سطحی و ظاهری فهم آیات را بر عهده دارند. دوم) گاهی نیز از رهگذر قرینه‌سازی و تأملاتی ژرف‌اندیشانه می‌توانند به لایه‌های زیرین درک آیه‌ها نائل شوند (واعظی، ۱۳۹۲، ص: ۳۰۷) لذا با عنایت به پیدایش «متن قرآن» در یک «جهان فرامتن» و شرایط تاریخی، اجتماعی و فرهنگی، تمامی عوامل و عناصری که فهم ابتدایی معنای آیه‌ها را به ارمغان می‌آورند، بایستی به‌مثابه فضای ذهنی مفسر، و به‌منظور تحقق فهم آیات مدنظر باشند (جدی، ۱۴۰۰، ص: ۲۲۸-۲۳۰).

دور از انتظار نیست که دخالت ارتجالی یا صرف دخالت پیش‌فرض‌ها، در فهم آیات چه‌بسا به «پیش‌داوری» یا «تحمیل و تطبیق» یا «تفسیر به رأی» بیانجامد. از همین روست که علامه طباطبایی معتقد است که برای صیانت مفسر از گزند «تحمیل یا تفسیر به رأی»، وی بایستی تمامی اندوخته‌ها، معلومات و «نظریه‌های علمی»^۱ خود را «موقتاً» کنار بگذارد و به هیچ نظریه علمی اتکا نورد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص: ۱۰) لذا لازم است که این «پیش‌دانسته‌ها» یا «پیش‌فرض‌ها» برای فهم آیه «کنترل» و از دخالت ناروای آن‌ها در فرآیند فهم و انحصار دیگر تعاملات با متن پرهیز شود (واعظی، ۱۳۹۲، ص: ۳۱۰).

به نظر می‌رسد در حیطه التزام به مجموعه‌ای از «پیش‌فرض‌ها»، بایستی دو بُعد «شناختی-تفسیری» را از یکدیگر جدا کرد. یکم) پیش‌فرض‌های برون قرآنی؛ و دوم) پیش‌فرض‌های درون قرآنی (رک: جدی، ۱۴۰۰؛ ص: ۲۳۵). به عبارتی، فارغ از ارزش‌گذاری مثبت یا منفی/ایجابی یا سلبی/ادرست یا غلط/کامل یا ناقص بودن- پیش‌فرض‌های مفسر در فرآیند فهم، بایستی در یک نگاه کلی «اصول موضوعه» یا همان «فرض‌های پیشین» مفسر را به دو نوع عام (بیرونی) و خاص (درونی) تقسیم و آنها را از هم تفکیک کرد. بدان معنا که برای فهم متن وحیانی، علاوه بر وجود «پیش‌دانسته‌ها» و «پیش‌فرض‌های عام» یا «اصول موضوعه»، بایستی به پاره‌ای از «پیش‌فرض‌های خاص» که از گفتمان درون‌متنی برخاسته است نیز، ملتزم بود (همان). چه، دور از ذهن نیست، که پیش‌فرض‌های عمومی فهمنده- که محصول پیش‌دانسته‌های وی از علوم گوناگون است-، نادرست و ناقص باشند که پس از عرضه آن به متن مقدس، تغییر، اصلاح و تکمیل گردند.

زیرا متن قرآنی، موضع‌گیری‌های گوناگونی در قبال آن پیش‌فرض‌ها اتخاذ و ارائه می‌نماید: گاهی فقط همان «پیش‌فهم» را امضاء می‌کند؛ و زمانی هم، ضمن امضاء و تأیید آن پیش‌فرض، مطلب دیگری را نیز، در عدل آن تصویب می‌کند؛ و گاهی هم، آن پیش‌فهم را اساساً ابطال نموده، و مطلب مقابل آن را تأسیس می‌نماید. لذا کم نبودند افراد و مفسرانی که پیش از مراجعه به متن مقدس، باورهای خاصی را در فضای ذهنی می‌پروراندند، اما پس از مراجعه به متن وحیانی، یا از آن عقیده بازگشتند یا در صحت آن تردید و تجدیدنظر کرده و از جزم به شک و از عزم به تردید منتقل شده‌اند (جوادی آملی، ۱۳۸۶؛ ج ۱، ص: ۱۷۰).

لذاست که کنترل یا کنارگذاری موقت تمامی اندوخته‌های علمی و پیش‌فرض‌های معرفتی مفسر در این مرحله از فرآیند تفسیر، از نمود و نمادی خاص برخوردار است. بدون شک، التزام به این مطلب، بدان معناست که پیش‌فرض‌هایی در جهت دستیابی به فهم آیه‌های قرآنی، سودمندند که علاوه بر «گزاره‌های قطعی علوم»، و «اصول موضوعه» از گفتمان متنی قرآن، انبعاث یابند، نه اینکه صرفاً مولود دانش‌های بشری باشند. گرچه، به‌کارگیری پاره‌ای از «گزاره‌های قطعی علوم تجربی و انسانی» و کارکرد پیش‌فرض‌های «مبنایی/صدوری» یا «بزراری/دلالی»؛ و «علوم تجربی، انسانی، ریاضی، منطقی و فلسفی»، در فهم متون، واقعیتی انکارناپذیر و

۱. تئوری‌های علمی مفسر به آن دسته از باورهایی گفته می‌شود که برآیند مطالعه، پژوهش و اندیشه، و به‌مثابه گزاره‌های مسلم علمی، در ذهن مفسر تثبیت شده‌اند؛ اما مانند اعتقادات وی، کلی، همه‌جانبه و فراگیر نیستند (ایازی، ۱۳۷۸؛ ص: ۱۱-۱۲).

اجتناب‌ناپذیر است. اما این مطلب، بدان معنا نیست که برآیند تمامی پیش فرض‌های این علوم، بایستی در گام نخست به‌منظور فهم متن قرآنی، اثرگذار و دخیل بوده و به کار گرفته شوند.

با این همه، اگر مخاطب/فهمنده قرآن، با سوگیری‌های ذهنی و فضای فکری آکنده از پیش فرض‌های ناروا، به سراغ فهم متن قرآن کریم برود، چه بسا دچار شبهاتی بنیادی شود. همانطور که ابن اسحاق کندی، در مظان فروغلتیدن در این دام هرمنوتیکی بود که امام حسن عسکری، وی را از این ورطه رهانید «مَا كَانَ لِيُخْرَجَ مِثْلُ هَذَا إِلَّا مِنْ ذَلِكَ الْبَيْتِ ثُمَّ إِنَّهُ دَعَا بِالنَّارِ وَ أَحْرَقَ جَمِيعَ مَا كَانَ أَلْفَهُ» (رک: ابن شهر آشوب، مناقب، ج ۴، ص ۴۲۴).

شبهات مستشکل در رابطه با "پیش فرض‌ها"

مراد از "مبانی و پیش فرض‌ها" در این قسمت، سخنان آغازین نویسنده کتاب در بخش چهارم است (نیکویی، ۱۳۹۴: ص ۲۲۷-۲۳۰) که پیش از نقل مصادیق شبهات وی، نسبت به آیه‌های قرآنی، با تکیه بر آن‌ها، بحث خود را ارائه کرده است. این مبانی و پیش فرض‌ها، عبارت‌اند از:

استفاده از عبارات القایی جهت ایجاد تشکیک

یکی از شیوه‌های مرسوم مورداستفاده مخالفان در القای شبهات در قالب‌های مختلف دیداری، شنیداری و مکتوب، استفاده از "عبارات القایی" به‌منظور ایجاد تشکیک در اذهان مخاطبان است. تعبیری که فارغ از صحت و سقم محتوایی‌شان با تکیه بر لحن، سیاق و سباق از نظر فکری و احساسی به شکل مستقیم یا غیرمستقیم روی مخاطب اثرات اجتناب‌ناپذیری می‌گذارد. مستشکل نیز از این شیوه، برخوردار بوده و درائتای سخنانش، بارها از این روش، استفاده کرده که دو قسم از مهم‌ترین جنبه‌های استفاده وی از عبارات القایی عبارت است از:

لحن القایی ناظر به نتایج بحث

مستشکل در بخش چهارم کتاب، با انتخاب عنوان «آیا قرآن عاری از هرگونه اشتباه و تناقض است»، و در قسمت پیش‌درآمد، باین بیان این نکته که «در بخش اول و دوم این کتاب نشان دادم که دلایل اثبات نبوت محمد و آسمانی بودن قرآن ضعیف و غیرقابل دفاع‌اند و در بخش سوم وثاقت تاریخی متن قرآن را به چالش کشیدم» (همان)، و افزودن این سخن که: «اینک وقت آن است که با هم صفحات قرآن را ورق بزنیم و نگاهی به محتوای آن بیندازیم و ببینیم تا چه مقدار می‌تواند در برابر تیغ نقد مقاومت کند» (همان). به بیان انگیزه خود از طرح مباحث بخش چهارم پرداخته است.

بدان معنا که پس از انجام بحث‌های مبنایی و مقدماتی در سه بخش نخست، در قالب ایراد اشکال به اصل نبوت عامه از طریق خدشه در برهان‌های وارده در این زمینه، و القای شبهه در بحث نبوت خاصه - یعنی نبوت پیامبر اسلام (ص) -، و ارائه بحث‌های برون‌متنی، شامل بحث‌های تاریخی، خدشه در دلایل تاریخی مرتبط با قرآن و ایراد اشکال به وثاقت تاریخی قرآن، در "فصل چهارم" به ارائه بحث‌های محتوایی و اشکالات محتوایی و مصداقی نسبت به قرآن پرداخته است. آن هم با این ادعا که اشکالات متنی و محتوایی مذکور مُخَلِّ و حیانت این کتاب آسمانی است. این معنا با توجه به اولین نکته، از تذکرات سه گانه مستشکل در قسمت پیش‌درآمد بخش چهارم کتاب برداشت شده است. آنجا که گفته است: «به اعتقاد مسلمانان قرآن کلام خدا و معجزه جاوید پیامبر اسلام و آخرین و کامل‌ترین کتاب آسمانی است بنابراین نباید خطا و تناقض و سخن خلاف اخلاق و ادب در آن راه داشته باشد»؛ به عبارتی «باید به معنای عام کلمه حق باشد، و این کمترین انتظار ما از یک کتاب آسمانی خصوصاً قرآن است» (نیکویی، ۱۳۹۴: ص ۲۲۷).

بی‌تردید، اصل این نکته درست است و مستشکل بر اساس همین مبنا به ایراد اشکالات ادعایی خود نسبت به قرآن کریم پرداخته است. گرچه، مستشکل این نکته را به‌عنوان تذکر و خالی از هرگونه ارزش‌گذاری و نتیجه‌گیری مطرح می‌کند، اما لحن سخن وی و همچنین عبارات "پسینی" - (ببینیم قرآن) تا چه مقدار می‌تواند در برابر تیغ نقد مقاومت کند (همان، ص ۲۲۹) - و "پیشینی" - (آیا به این نتیجه می‌رسیم که قرآن از این عیب و نقص‌ها پیراسته است؟) - (همان) مستشکل در قسمت پیش‌درآمد، مؤید این نکته است که هدف تلویحی ناقد از بیان چنین سخنی این است که قرآن حق نیست و مشتمل بر خطا و تناقض است.

به طور مثال وی در عبارات مزبور، به نحوی از روش بحث خود یاد می کند که گویی بحث هایش از نظر شکلی و محتوایی بدون اشکال و فاقد هرگونه خلل و نقصان است. اینکه گفته شود من در بحث هایم نشان دادم قرآن این گونه است (همان) نوعی مصادره به مطلوب و حق به جانب سخن گفتن است! درحالی که در منابع مذکور در بخش پیشینه، بحث های وی به شکلی مستدل و منطقی و مستند، بررسی و نقد شده و پاسخ های قاطعی به وی داده شده است (نک: پیشینه).

تقدس زدایی نسبت به باورهای مسلمانان

یکی دیگر از انحای عبارات القایی وی، نحوه ی یادکرد از پیامبر اسلام و قرآن است. اگرچه، بستر تحقیق، عرصه نقد اندیشه است و نه انگیزه؛ اما ذکر نام پیامبر گرامی اسلام با تعبیر «محمد» در عبارات مستشکل و یادکرد از قرآن کریم با واژه «قرآن»، بدون هیچ عبارت تشریفی، نوعی کم لطفی از جانب وی نسبت به مقدسات و ارزش های اسلامی به شمار می آید. کمترین ایراد این نحوه از سخن گفتن، قداست زدایی از این مفاهیم عالی و نوعی خلع سلاح کردن عاطفی مخاطب مسلمان نسبت به جنبه های عاطفی و احساسی عقاید و باورهای آنهاست.

مسلم انگاری پیش فرض های ذهنی

مستشکل در نکته دوم از قسمت پیش درآمد، با اشاره به فلسفه بعثت انبیا و اینکه آنها آمده اند تا خلأهای علم و دانش و عقل آدمی در شناخت حقائق مربوط به مبدأ و معاد، فلسفه آفرینش و معنای سعادت و نحوه رسیدن به آن را پر کنند (نیکویی، ۱۳۹۴: ص ۸-۲۲۷)، مدعی شده است: «با این پیش فرض انتظارات ما از قرآن- به عنوان آخرین و کامل ترین کتاب آسمانی که البته مأموریتی جهانی و ابدی نیز دارد- بسیار بالا می رود»؛ و در ادامه به عنوان اولین نتیجه از بحث های خود چنین گفته است: «توقع ما این است که اولاً: قرآن با این حجم کم و محدود به جای پرداختن به مباحث جزئی و پیش پا افتاده، بی اهمیت، مقطعی و محلی به مسائل بنیادین بشریت بپردازد و موضوعات کلان و سرنوشت ساز و حساس را مطرح کند و بینش جهانی داشته باشد» (همان). بسان نکته اول از نکات سه گانه مطرح شده در قسمت پیش درآمد، پیام تلویحی و مراد جدی مستشکل بیان این نکته است که قرآن انتظار او را برآورده نکرده است و فاقد ویژگی های مثبت مذکور و مشتمل بر نکات سلبی و نقصی موجود در کلامش است.

ارزیابی و نقد

قبل از پرداختن به پاسخ سؤال مذکور باید گفت: چنین ادعایی منحصر به مستشکل و کتاب مورد بحث این نوشتار نیست؛ بلکه برخی دیگر که سابقاً به نگارش کتاب هایی بر ضد قرآن و اسلام دست یازیده اند، نیز چنین ادعایی را علیه قرآن مطرح کرده اند (رک: قربان پور، ۱۳۹۶: ص ۶۱-۷۱ و ۶۹-۷۱).

مصلحت سنجی های سلیقه ای در سنجش حجم قرآن کریم

بر چه اساسی، حجم قرآن کم و محدود است؟^۱ این محدودیت با توجه به چه ملاک و محکی احراز شده است؟ اگر حجم قرآن محدود است، آیا معنایش این است که از نظر کمی، بایستی دربردارنده مسائلی می بود، که الآن نیست؟ پرسش هر ناظر بیرونی این است که این مسائل چه هستند؟ به عبارتی دیگر، اگر قرار بر این بود که حجم قرآن محدود نباشد، آن مطالب زیادی که بایستی در قرآن وجود می داشت، چه مطالبی است؟ و با چه ملاکی؟ چه کسانی باید آن را احراز کنند یا تشخیص دهند؟ به عبارتی چه مطالبی با چه ملاکی می بایست جزو قرآن می بود، که الآن نیست؟ و چه مطالبی با چه ملاک و معیاری الان جزو قرآن است که نمی بایست می بود؟

۱. نظر به اینکه مستشکل، دقیقاً مقصود خود را مشخص نکرده، ناگزیر به الهام گیری از روش پاسخگویی به صورت "شیوه سقراطی" بوده ایم. در این روش، گفتگو و احتجاج، بر اساس پرسش و جواب های پی در پی و هدفمند است. بدان گونه که بدون هیچگونه داوری پیرامون نگرش و موضع طرف مقابل، ابتدا با موضع وی همسویی می شود و سپس با طرح پرسش هایی صادقانه و جستجوگرانه، تناقضات دلایل مستشکل آشکار و با استفاده از موضوع و موضع خود فرد، مدعیاتش رد و ابطال می شود.

معرفی نکردن مسائل پیش‌افتاده و بی‌اهمیت در نسبت با آیات قرآنی

چرا وی بدون ارائه هرگونه شاهد و دلیلی با القای چنین سخنی، آن هم در مقدمه بحث، اتهامی این‌چنینی را متوجه قرآن کرده است؟ بسان عبارت قسمت قبلی، کدام مطالب موجود در قرآن و با چه ملاک و معیاری مسائل پیش‌افتاده، جزئی و بی‌اهمیت‌اند؟ مسائل مقطعی و محلی موجود در قرآن کدام‌اند؟ به فرض پذیرش این نکته که در قرآن چنین مسائلی بنا به دلایل موجهی، وجود داشته باشد، آیا این مسئله قرآن را از پرداختن به مسائل کلان بازداشته است؟ کدام مسائل حساس و سرنوشت‌ساز مؤثر در سرنوشت انسان‌ها هست که در قرآن و روایات به‌عنوان مکمل قرآن، از آن‌ها یاد نشده است؟ آنچه محلّ بیش جهانی قرآن است، چیست؟

به طور نمونه، هنگامی که قرآن کریم، سخن از مشاهده‌ی پدیده‌های هستی اعم از آسمان و زمین و حیوانات و گیاهان و... می‌کند. صرفاً در مقام بازگویی مطلب ساده و پیش‌افتاده نیست، بلکه در مقام بیان تأکید بر بُعد "اندیشه‌سازی" انسان است. مثلاً هنگامی که می‌فرماید «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ» (غاشیه، ۱۷). به چگونگی نگرش به شتر فرامی‌خواند که چرا در این شتر نمی‌نگرید که چگونه آفریده شده است؟! بی‌شک، روی سخن قرآن نگرش سراسری و ساده‌انگارانه نیست بلکه مواجهه قرآن به "نوع نگرش انسان که همراه با اندیشه ورزی و کنش‌سازی" است، باز می‌گردد. همانطور که، برخی مفسران ویژگی‌های بسیار ممتاز و متمایز شتر را در نسبت با سایر حیوانات منعکس کرده‌اند (رک: مکارم، تفسیر نمونه، ج ۲۶، ص: ۴۲۸). باری، واضح است که عبارات مستشکل، صرفاً سخنان القایی، ادعایی و تشکیکی‌اند که از نظر اهل فن پاسخ‌هایی شایسته و بایسته دارند، اما مستشکل با عباراتی کلی و به شکل پیش فرض، آن‌ها را القا و از کنارشان عبور کرده است. به عبارتی وی در این قسمت دچار اشتباه "مسلم انگاری مبانی" شده است. مبانی و پیش‌فرض‌هایی که هنوز درستی، صحت و اعتبارشان اثبات نشده، به‌عنوان اصل موضوعه پذیرفته‌شده و بر اساس آن‌ها نتایجی گرفته‌شده است. و البته در تمامی بخش چهارم به شکل منقح و مستدل بحثی ناظر به این پیش‌فرض‌ها ارائه نشده تا خواننده این‌گونه اشکال کند که در آینده این پیش‌فرض‌ها اثبات خواهند شد.

انعکاس مسائل محلی و لوکال در آیات قرآنی

ظاهراً منظور مستشکل از مسائل جزئی، محلی، مقطعی، اشاراتی است که در قرآن به نام افراد، اشخاص، برخی باورهای اعراب، مظاهری از فرهنگ و تمدن عربی و جاهلی شده است که در این مقام می‌توان از دو منظر به این مسئله نگاه کرد که عبارت است از: سؤال از اصل و چرایی این موضوع در قرآن و دیگری راه برون‌رفت از تبعات و نتایج استفاده از این اصل.

ارزیابی و پاسخ

چرایی طرح مسائل محلی و لوکال در قرآن

یکم) نزول تدریجی قرآن کریم: با توجه به تاریخ قرآن و پیشینه‌شناسی نزول قرآن، می‌توان این‌گونه عنوان کرد که یکی از فلسفه‌های یادکرد موارد و مصادیق خاص و محلی در قرآن، نزول تدریجی قرآن کریم است. قرآن کریم به‌تصریح آیات نورانیش، برخلاف کتاب‌های آسمانی پیشین، در قالب نزول تدریجی به مردم ابلاغ‌شده است. این نزول تدریجی خود مشتمل بر ابعاد، تبعات و نتایجی است. محققان حوزه مطالعات قرآنی دلایلی چون تقویت قلب پیامبر، تعلیم و تربیت و آمادگی مردم، تحریف ناپذیری قرآن، همگام بودن نزول آیات با حوادث، تامل در محتوای آیات، اظهار عظمت و حقانیت قرآن را برای نزول تدریجی برشمرده‌اند (رک: محمدی، ۱۳۸۵: ص ۴۳: حجتی، ۱۳۸۹، ص ۵۳-۴۶). این نزول تدریجی خود تبعاتی نیز به همراه داشته است. یکی از این تبعات گره خوردن نزول پاره‌ای از آیات با واقعیات زندگی افراد، پیشامدها، موضع‌گیری‌ها و روشن کردن مواضع مسلمانان و پیامبر نسبت به باورها یا اندیشه‌های مخاطبان پیامبر است، که در عرف دانش‌های قرآنی با عنوان اسباب النزول یا شأن نزول از آن یاد می‌شود. وجود اسباب النزول نشانه پویایی و زنده‌بودن قرآن و جریان داشتن آن در واقعیات زندگی افراد است. بدیهی است در رهگذر اسباب نزول‌ها به حادثه خاص، فردی خاص، باور یا رفتار خاصی اشاره و بر اساس اهداف تربیتی، برخی از آن‌ها تأیید، تصحیح و تکمیل و برخی هم ابطال و رد شده‌اند. واضح است که لازمه چنین سبکی، پرداختن به این امور است؛ زیرا قرآن در خلأ نازل نشده است. قرآن متنی است که به شکل سماعی و شفاهی (و نه مکتوب) و در

ارتباط با مخاطب زنده که دارای باورها، عقاید، رفتارها و اخلاقیات خاصی بوده‌اند، شکل گرفته است. بنابراین اقتضای یک متن زنده و پویا و درگیر با واقعیات زندگی مخاطبینش، پرداختن به این نکات است.

دوم) خدای قرآن، در بخش‌های گوناگون از شخصیت‌های اثرگذار تاریخی و حقیقی به اسم یا وصف یا رسم، سخن به میان آورده است. از افراد «نیک کردار» در ابعاد و مسئولیت‌های فردی یا اجتماعی، مانند انبیا و اولیا، لقمان حکیم، اصحاب کهف، و...؛ و «بدکردار» مانند (قارون، هامان، فرعون و ابولهب و...). افزون بر آن، می‌توان از اقوام صالح و طالح یا رفتارهای هنجار شناختی یا ارزش شناختی جوامع مختلف-که در قالب «مثال و تشبیه و استعاره» مطرح شده را نیز- یاد کرد.

سازوکارهای برون‌رفت از طرح مسائل محلی و لوکال در قرآن

فارغ از روایات اندکی که به‌مثابه احادیث سبب نزول، در خصوص اقسام نزول آیات، تلقی شده‌اند؛ سایر آیه‌ها، ارتجالاً و بدون هیچ پیش‌زمینه‌ای یا سبب نزولی، در جهت شفاف‌سازی، آموزش یا عبرت‌آموزی مردمان عصر نزول، نازل گردیده‌اند. آیاتی که بیانگر سرگذشت تاریخی امت‌های پیشین یا حاوی خبرهای غیبی، یا ترسیمی از دورنمای عالم برزخ و بهشت و جهنم و احوالات رستخیز؛ یا اوصاف خدای قرآن است. لذا آیات قرآن، گاهی «با فرض پیش‌زمینه‌های نزول»؛ و اغلب «بدون پیش‌زمینه‌های نزول» (حکیم، ۱۳۷۸: ص ۳۵-۴۰)، تنزل یافته‌اند. نوع اول، در مقام تبیین و رفع تحیر و چگونگی پاسخگویی به رخداد یک حادثه، شبهه و سؤالی فراگیر و اجتماعی در میان مسلمانان بوده؛ و دومی، به‌صورت ابتدایی و جهت ایضاح احکام و سایر تکالیف مسلمانان. اولی کمترین بخش از آیات وحیانی را شامل می‌شود؛ و دومی بیشترین را.

اگر بپذیریم که نزول آیاتی از قرآن، در برخی موارد، معلول یک حادثه بوده و به دنبال وقوع یک حادثه مانند «جنگ احزاب، جنگ بدر و ...» نازل شده باشد، اما این موجب نمی‌گردد که باگذشت زمان، آیات مربوط به این حادثه، بی‌ارزش شده و حیات خود را از دست بدهند (رک: حاجی ابوالقاسم، ۱۳۹۷: ص ۱۲۲). التزام به این مطلب، از دیرباز میان اصولیان و قرآن‌پژوهان مسلمان، با ادبیات گوناگونی چون «الغای خصوصیت سبب» یا «مورد، مخصص نیست» یا «العبره بعموم اللفظ لا بخصوص السبب» (سیوطی، ۱۳۹۴: ج ۱، ص ۱۱۰-۱۱۵؛ فرهنگ‌نامه اصول فقه، ۱۳۸۹: ص ۶۰۹) مطرح شده است. مؤید این قاعده، احادیثی فراوانی است که از سنت رفتاری معصومان (ع)، در الغای خصوصیت مورد، جهت تمسک به عمومیت الفاظ حکایت دارد:

یکم) پیامبر (ص) در خصوص آیاتی که ظاهراً ناظر به قضیه شخصی است، مانند آیاتی چون: آیه لعان (نور: ۶-۹)،ظهار (مجادله: ۲)، قذف (نور: ۲۳-۲۵)؛ سرقت (مائده: ۳۸)؛ کلاله (نساء: ۱۷۸)، خصوصیت مورد را الفا ساخته و به عمومیت لفظ عمل کرده است (رک: حجتی، ۱۳۸۹: ص ۱۰۳-۱۱۵).

دوم) در احادیث امامیه با تعابیر گوناگونی به این مطلب اشاره شده که «اشخاص، قصص تاریخی، جریان‌های درونی و بیرونی قلمروی اسلامی، نیکوکاران و بدکاران و...» در هر دوره‌ی زمانی و مکانی، مصداق و تعیین می‌یابند. پاره‌ای از این احادیث در خصوص «فرد و یکایک آحاد بشر» و شماری دیگر نیز، در خصوص «اقوام، جریان‌ها و گروه‌های اجتماعی» بیان شده‌اند. امام صادق (ع) در این باره می‌فرماید: «و لو كانت إذا نزلت آیه علی رجل ثم مات ذلك الرجل ماتت الآية مات الكتاب و لکنه حی جری فیمن بقی كما جری فیمن مزی» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۴۷۲) در حدیثی دیگر، در خصوص تطبیق آیات بر «اقوام، جریان‌ها و ملت‌ها در بستر تاریخ»، از امام باقر (ع) گزارش شده «لو أن آیه نزلت فی قوم ثم ماتوا أولئك ماتت الآية إذا ما بقی من القرآن شیء إن القرآن یجری من أوله إلی آخره ما قامت السماوات و الأرض فلكل قوم آیه یتلونها» (عباشی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۱۰).

به عبارتی، نه تنها بایستی، زنگار و انگاره انحصارگروی آیات قرآنی را از آیین تابناک آن، در تمامی زمان‌ها و مکان‌ها، زدود؛ بلکه اساساً سازوکاری که در طراحی ابعاد دلالتی آیات، از لسان معصومان (ع)، انعکاس یافته، می‌تواند متناسب با خصوصیات و امتیازهای فردی یا جنبش‌های اجتماعی؛ یا جریان انحرافی، مصدق نوینی یابند. لذا این نوع روایات اسباب نزول، صرفاً کارکردی زمینه‌ای دارند و در مقام ذکر بیان علت حدوث حکم‌اند، نه ضامن بقای آن. تعبیری که در مجامع روایی در خصوص وجود اشخاص زشت‌کردار در میان تمامی گروه‌های اجتماعی، انعکاس یافته، به همین مطلب ناظر است «إن لكل قوم سامری» (طبرسی، ۱۴۰۳: ج ۱، ص ۱۷۲).

خلط میان مخاطبان قرآن

اشکال روشی دیگر مستشکل خلط میان مخاطبان عصر نزول و مخاطبان پسینی قرآن کریم است. وی در بخشی از سخنان خود، دچار نوعی سردرگمی در مخاطب شناسی قرآن شده است. وی در جایی از مقدمه کتاب به گونه‌ای از مخاطبان قرآن سخن یاد کرده که گویی مخاطبان قرآن همگی اهل ایمان و معتقد به پیامبر و قرآن بوده و دو زانوی ادب در محضر پیامبر نشسته در مقابل کلام خدا و پیامبر مشغول تلمذ و کسب فیض بوده‌اند. این سخن از آن عبارت مستشکل برداشت شده که گفته است: مؤمنان قرآن را می‌خوانند تا هم خود و هم جهان هستی را بهتر بشناسند و چه و چه... (نیکویی، ۱۳۹۴: ص ۲۲۸) غافل از آنکه بین مخاطبان امروزی قرآن با مخاطبان عصر نزول خلط کرده است. زیرا برخلاف مؤمنان امروزی باورمند به قرآن، که البته همه مخاطبان قرآن نیستند، مخاطبان عصر نزول نیز یکدست و همسان نبوده‌اند. به عبارتی مخاطبان پیامبر اعم از موافقان و مخالفان، طیف‌های گسترده و متنوعی را شامل می‌شدند و رفتار با هر کدام اقتضای خاص خود را داشته است. سخن گفتن با کفار معاند و لجوج سبک خود را می‌طلبیده و گفتگو با مؤمنان خاشع و خاضع اقتضای دیگری داشته است. دستگیری از اهل ایمان و راهبری‌شان به سوی مقصد نهایی نیز به یک شیوه و روش نبوده است. بین مبتدیان و متوسطان و پیشگامان در نحوه هدایت و راهبری تفاوت است. همگی این نکات اقتضای توجه خاص به مخاطبان خاص، لحاظ قرار دادن روحیات و خلیقات مخاطبان خاص در وهله اول و سپس توجه به مخاطبان عام و پرداختن تفصیلی به برخی از افراد، باورها و رفتارها، به دلیل برقراری ارتباط با مخاطب را داشته است. اما نکته مهم این است که قرآن کریم به دلیل پرداختن به موارد خاص، منحصر به آن موارد نشده است. و این یکی از رمز و رازهای جهانی بودن قرآن و همگانی بودن آن است. یعنی به رغم اشمال بر موارد خاص، به دلیل استفاده از ضمایر خاص، نحوه خاص نقد شخصیت‌ها و نه صرفاً اشخاص، منحصر در زمان و مکان خاصی نشده است. این شبهه از جانب دیگر نوآندیشان با عباراتی دیگر نیز مطرح شده است. بدان معنا که قرآن کریم، به دلیل زبان، مکان، آورنده آن و محتوای خاص آن متهم به اختصاص به زمان و مکان خاصی شده است که مجال پرداختن به آن در این مقال نیست (قربان پور، ۱۳۹۶: ج ۱/ ص ۶۱-۵۶).

ادعای تشتت زایی و اختلاف‌افکنی قرآن کریم

دومین نتیجه‌ای که مستشکل از نکته دوم پیش گفته در بحث پیش درآمد از بخش چهارم کتاب، استنباط کرده، ادعایی این چنینی است که: «قرآن باید به گونه‌ای فصیح، بلیغ و به عبارت دقیق‌تر: گویا و رسا و بدون کوچک‌ترین ابهام و ابهامی سخن بگوید تا قابل برداشت‌ها و تفسیرهای ضدونقیض نباشد» و پس از ارائه پاره‌ای از توضیحات، این مقدمه را این گونه تفسیر و تبیین کرده است: «قرآن قرار است راهنمای عمل آن‌ها در حوزه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی باشد. بنابراین ابهام و ابهام در مطالب آن نه تنها موجب کج‌فهمی ناخواسته بسیاری از انسان‌ها می‌شود، بلکه باعث اختلاف و تشتت آراء و در نتیجه روشن شدن آتش تفرقه جنگ و دعوا می‌شود و این هر دو از مصادیق بارز نقض غرض‌اند» (نیکویی، ۱۳۹۴: ص ۲۲۸). بسان دو نکته اول و دوم از نکات سه‌گانه مطرح شده در قسمت پیش درآمد، پیام تلویحی مستشکل از ذکر این نتیجه‌گیری بیان این نکته است که قرآن به گونه‌ای فصیح و بلیغ سخن نگفته و موجب کج‌فهمی و اختلاف و در نتیجه روشن شدن آتش تفرقه جنگ و دعوا شده است.

تحلیل و ارزیابی

عدم ارائه ملاک فصاحت و شاخص بلاغت: نکته‌ای که در پاسخ به ادعای مستشکل باید گفت این است که فصیح و بلیغ سخن نگفتن قرآن با چه ملاکی به دست آمده است؟ این در حالی است که ادیبان عرب، از گذشته تا به امروز، همواره از وجه فصاحت و بلاغت قرآن سخن گفته و می‌گویند (رک: خطابی، بیان اعجاز القرآن؛ ج ۱، ص ۲۷؛ الجرجانی، دلائل الاعجاز؛ ص ۷۷؛ بنت الشاطی، اعجاز بیانی، ص ۵۴-۹۶) با این همه، مستشکل که به نظر، توانایی رجوع به منابع درجه اول را نیز در حوزه مطالعات اسلامی و قرآنی نداشته و دو منبع اصلی وی در نوشتن این کتاب درس‌نامه علوم قرآنی جوان آراسته و قرآن‌شناسی آیت الله محمدتقی مصباح یزدی است، با کدام پشتوانه ادبی و زبانی مدعی بلیغ و فصیح نبودن قرآن کریم می‌شود؟ آیا این سخن و اتهام مستشکل به معنای آن نیست که فصحا و

بلغای عرب از معاصران پیامبر و افراد قریب به زمان نزول گرفته تا به امروز، نتوانسته‌اند چنین اشکالی را به قرآن ایراد کنند، اما حجت‌الله نیکویی توانسته است؟ اگر این گونه است وی شاهد و سند ادعای خود را با ذکر منابع معتبر و متقن ارائه کند.

• نکته دیگر در نقد ادعاهای مستشکل این است که ابهام و ابهام موجود در قرآن کجاست؟ وی می‌بایست با ذکر سند و منبع، بتواند مواردی از این ابهام‌ها و ابهام‌ها را برشمارد؟! دیگر اینکه به فرض در قرآن کریم ابهام و ابهام وجود داشته باشد، آیا این ابهام و ابهام ذاتی است یا عارضی؟ و آیا این ابهام و ابهام مربوط به مخاطبان کنونی قرآن است یا اینکه مخاطبان عصر نزول هم دچار چنین مشکلی بوده‌اند؟ به فرض پذیرش شق دوم، آیا در عصر نزول همگان دچار این مشکل بودند یا اینکه برخی هم وجود داشته‌اند که عالم به تمام زوایا و جوانب معنایی قرآن بوده‌اند؟ (که تبعاً این معلمان و مفسران به تبیین این کتاب قیام الهی پرداخته‌اند). به فرض نبود چنین افرادی، آیا خود پیامبر(ص) که به حکم قرآن، اولین مبین و مفسر قرآن بوده (نحل: ۴۴)، در تبیین و تفسیر ابهامات این کتاب آسمانی کوتاهی کرده است؟ آیا ایشان قرآن کریم، تنها کتاب هدایتگر ابدی بشر را، با ابهام و ابهام به دست آیندگان و افراد پس از خود سپرده‌اند؟^۲

• علت برداشت‌های مختلف از قرآن کدام است؟ آیا علت برداشت‌های متکثر عدم فصاحت است؟ آیا این برداشت‌ها در همه دوره‌ها بوده است؟ یکی از علل پیدایش چنین برداشت نادرستی از جانب مستشکل و نظایرش، غفلت از عواملی چون رویکردها و گرایش‌های مختلف تفسیری و نیز اقتضای متن بودن قرآن و چندبعدی قرآن و دسترسی مخاطبان به معارف آن به قدر ظرفیت علمی و معنوی خود و زمان دار بودن و دوره‌ای بودن اختلافات در برداشت‌هاست. بدان معنا که این مجموع اختلافات با نگاه به تاریخ بلند بالای نزول قرآن تا به امروز به دست خواهد آمد و الزاماً در یک دوره همه این اختلافات تفسیری و تفاسیر متنوع وجود نداشته‌اند.

• علت برداشت‌ها و تفسیرهای ضد و نقیض از قرآن کریم چیست؟ آیا اینکه مفسران فرق و مذاهب گوناگون از قرآن برداشت‌های مختلف داشته‌اند، به دلیل عدم فصاحت و بلاغت قرآن است؟ سند این ادعا و مدرک و شاهد مثبت آن چیست؟ این نکته بر کارشناسان علوم قرآنی و تفسیر، معلوم است که علت برداشت‌های مختلف از قرآن، به ضعف در شیوه بیانی قرآن ارتباطی نداشته، بلکه که در اموری دیگر چون: استفاده از منابع مختلف تفسیری و پیمودن شیوه‌های مختلف، روی آوردن به گرایش‌ها و رویکردهای مختلف تفسیری، اتخاذ مبانی متفاوت تفسیری و تفاوت در تبعیت از قواعد مختلف تفسیری ریشه دارد. تفصیل این معنا از منظر اهل فن به اختصار عبارت‌اند از: طبیعت قرآن، دستور قرآن، باورهای اعتقادی مفسران (پیدایش مذاهب و مکاتب)، تکیه بر رأی و عقاید شخصی، نفوذ افکار و علوم غیرمسلمانان در حوزه اسلامی، اختلاف منابع و ابزارهای تفسیر، جهت‌گیری‌های عصری مفسران، تخصص مفسران در علوم خاص و تمایل به آن‌ها (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۰: ص ۲۲-۱۸، همو، ۱۳۸۷: ۳۰/۲-۲۶).

• با فرض برداشت‌های متکثر از قرآن، آیا همه برداشت‌های متکثر اعتبار و حجیت دارند؟ قطعاً از بدیهیات متن پژوهی که متکی به سیره عقلا و اصول عقلایی محاوره است، اعتبار نداشتن همه برداشت‌های متکثر از یک متن و به بیانی دیگر حجیت نداشتن همگی برداشت‌ها و ارجحیت داشتن برداشتی بر برداشت دیگر است.

با فرض پذیرش وجود برداشت‌ها و تفسیرهای گوناگون از قرآن، آیا همه این برداشت‌ها به یک‌میزان اعتبار دارند؟ آیا قرآن به گونه‌ای سخن گفته که هر کسی بتواند هر برداشتی اعم از صحیح و سقیم از آن داشته باشد؟ آیا این معنا تحمیل همان قرائت افراطی از باور هرمنوتیکی مبنی بر وجود قرائت‌های متعدد و بی‌شمار، ولو متناقض، از یک متن، به قرآن نیست؟ کدام مفسر و قرآن‌پژوه چنین معنایی را درباره قرآن پذیرفته است؟ آیا فهم قرآن امری ضابطه‌مند و تابع قواعد عقلانی نیست؟ اصولاً مگر می‌توان مانع برداشت‌های گوناگون مخاطبان قرآن شد؟ آیا تعدد برداشت‌ها، محصول ماهیت هر متنی، خاصه متن وحیانی قرآن کریم است؟

۱. برای مشاهده واکنش‌های مخاطبان فصیح، ادیب و شاعر معاصر نزول نک: علوم قرآنی اثر مهدوی راد.

۲. اگر چه که ممکن است برخی، محدودیت روایات تفسیری نبوی را یادآور شوند، که در این زمینه هم می‌توان گفت: بر اساس شواهد و اسناد موجود، پیامبر گرامی اسلام تفسیر و تبیین قرآن را در دو سطح عمومی و خصوصی ارائه کرده‌اند. در سطح خصوصی همه معارف موجود در ظاهر و باطن قرآن را به وارثان حقیقی علم خود یعنی امام علی(ع) و از ایشان به سایر حضرات معصومین منتقل کرده‌اند (رک: حکیم، ۱۳۷۸: ص ۵-۲۵۴). لذا محدودیت در دسترسی به میراث علم نبوی در برخی از فرقه‌های اسلامی خللی به مسیر ناب و حقیقی پیروان اهل بیت به عنوان وارثان حقیقی علم نبوی وارد نخواهد ساخت.

این نکته مؤید ناآگاهی مستشکل از فرایند ضابطه‌مند فهم قرآن کریم است. بدان معنا که فهم قرآن کریم تابع پیروی از قواعد و ضوابط تفسیری، مبتنی بر اصول و قواعد عقلایی محاوره و ادبیات عربی است و به میزان تبعیت از این قواعد و پایبندی به ضوابط فهم، برداشت مفسران به حقیقت نزدیک‌تر و خطای آن‌ها کمتر خواهد بود. لذا هیچ‌گاه نمی‌توان داعیه انحصارطلبی یا انسداد فهم داشت، اما می‌توان با ارائه مراحل خردپسند و سازوکارهایی روشمند، عامل برداشت‌های مقبول و مطلوب شد. پذیرش وجود برداشت‌ها و تفسیرهای گوناگون را از این جهت می‌توان موجه دانست که برداشت‌های متعدد از آیات قرآن در عرض هم و نقیض یکدیگر نیستند، بلکه برخی از این فهم‌ها در طول یکدیگرند. یعنی نه تنها نافی و ناقض یکدیگر نیستند، بلکه مکمل یکدیگرند. و قرآن هم در سطح ظاهر و هم در سطح باطن، پذیرای برداشت‌های متعدد است. این معنا در لسان دانشیان تفسیر به اشمال قرآن به ساحت‌های متعدد و متفاوت معنایی نام بردار است (رک: اسعدی، ۱۳۸۵؛ طباطبایی، ۱۳۸۷).

منشا پیدایش فرق چیست؟ اما در ارتباط با پیدایش فرق، مذاهب و مکاتب گوناگون کلامی، تفسیری و فقهی با اندک تسامحی می‌توان علل شکل‌گیری فرق و مکاتب گوناگون را نیز دلایلی چون فهم نادرست از قرآن، دوری از آموزه‌های اهل بیت (ع) به عنوان مفسران حقیقی قرآن، تاثیر اغراض و انگیزه‌های سیاسی، مالی و نیز دخالت پیدایش نهضت ترجمه در دنیای اسلام و باز شدن پای آرا و افکار جدید از بیرون از دنیای اسلام (به طور خاص افکار فلسفی یونان و هندوستان و تفکرات الحادی) به درون دنیای اسلام و زمینه‌سازی پیدایش سوالات جدید و تضارب آرا دانست و نه الزاماً نارسایی و ابهام قرآن کریم. به عبارتی چه عامل پیدایش مذاهب و مکاتب کلامی و فرق اسلامی را به عوامل بیرون از جهان اسلام نسبت دهیم و چه به عوامل درون اسلام، (بدان معنا که عامل پیدایش بحث‌های اعتقادی را پس از پیدایش نهضت ترجمه و ورود افکار متنوع فلسفی و الحادی به جهان اسلام بدانیم؛ از آن حیث که ورود این تفکرات جدید زمینه‌ساز تضارب آرا و شکل‌گیری شبهات اعتقادی و در نتیجه بحث‌های عقیدتی شده باشد، یا اینکه عامل پیدایش این بحث‌ها را در ماهیت باورها و اعتقادات اسلامی و قرآنی بدانیم که در وهله اول در مواجهه قرآن با کفار و مشرکین و در مرتبه دوم به دلیل چالش‌های فکری ایجاد شده میان خود مسلمانان بدانیم) دخالت داشتن قرآن به دلیل نارسایی در القای مقصود و افهام مخاطب کوچکترین نقشی در این زمینه نداشته است. تنها در یک صورت در پیدایش یا تقویت مذاهب یا جریان‌های کلامی می‌توان برای قرآن نقشی قائل شد و آن هم در مواردی است که هر یک از فرقه‌ها و جریان‌ها برای تثبیت و تایید و اثبات باور خود از آیات قرآن کمک بگیرند که در این مورد هم علت اصلی، دخالت اغراض و هواهای نفسانی به منظور تحمیل آرا و افکار خود بر کتاب الله یا تطبیق آیات بر آموزه‌هایشان از سویی و رعایت نکردن قواعد، ضوابط و اصول تفسیری و دوری از اهل بیت (ع) به عنوان معلمان حقیقی قرآن عامل اصلی شکل‌گیری این جریان‌هاست. در نتیجه قرآن و شیوه‌های بیانی آن بالذات، هیچ دخالتی در پیدایش جریان‌های کلامی و فرقه‌ای نداشته و ندارد.

همسان‌انگاری اعتبار قرآن با تورات و انجیل

مستشکل در سومین نکته مقدماتی بخش پیش‌درآمد، با بیان اینکه «به اعتقاد مسلمانان کتاب‌های آسمانی پیشین (تورات و انجیل) تحریف‌شده و اصالت و اعتبار خود را از دست داده‌اند. به عبارت دیگر تورات و انجیل کنونی را دیگر نمی‌توان کتاب آسمانی دانست» (نیکویی، ۱۳۹۴ ش، ص ۹-۲۲۸) و با ارائه توضیحی این‌چنینی که مسلمانان در پاسخ به چرایی این اعتقاد، ناسازگاری بسیاری از مطالب این دو کتاب با واقعیات علمی، عقلی، اخلاقی و ... موارد متعددی از تناقض‌گویی، سخنان لغو و بیهوده، گاه دور از شأن خدا یا پیامبران حقیقی در آن‌ها را علائم و نشانه تحریف این دو کتاب می‌دانند (همان، با تلخیص، ۲۲۹)، افزوده است: «فرض کنیم که همه این ادعاها درست است، اما سؤال اساسی این است که اگر نگاه مؤمنانه و توجیه‌گرانه را کنار گذاشته و با نگاه محققانه و نقادانه به قرآن نظر کنیم، آیا به این نتیجه می‌رسیم که قرآن از این عیب و نقص‌ها پیراسته است و هیچ سخن باطل، تناقض‌آمیز، لغو و بیهوده‌ای در آن پیدا نمی‌شود؟ آیا همه مطالب آن بدون استثنا مطابق وجدان، اخلاق، فطرت پاک انسانی و سازگار با واقعیات و مسلمات علمی و عقلی است؟»، و آنگاه با بیان اینکه «تأمل در نقدهایی که پس از این می‌آید، ما را به پاسخ این پرسش نزدیک می‌کند» (همان، ص ۲۲۹)، تلویحاً به یکسان‌انگاری قرآن با تورات و انجیل حکم کرده است. بدان معنا که مشکلات تورات و انجیل در قرآن هم به چشم می‌خورد.

۱. برای آشنایی تفصیلی با این زمینه‌ها نک: در آمدی بر علم کلام، علی ربانی گلپایگانی، ص ۱۱۹-۱۰۹ (درباره علل پیدایش علم کلام) و صص ۱۲۱-۴۲ (درباره تحولات علم کلام)

تحلیل و ارزیابی

به نظر می‌رسد در این عبارات مستشکل، حداقل دو اشتباه بنیادین موجود است:

پیش‌انگاره‌ی اشتباه از کتاب مقدس: اشتباه اول مستشکل این است که تلقی وی از کتاب‌های مورد اعتقاد مسیحیان و یهودیان صحیح و دقیق نیست. این نکته با توجه به عبارت «تورات و انجیل کنونی» فهمیده می‌شود. زیرا بر اساس آیات قرآن و روایات اهل بیت (ع) آنچه بر موسی (ع) و عیسی (ع) نازل شده بود، تحریف‌شده‌اند، اما آنچه امروزه در اختیار مسیحیان و یهودیان است، صرفاً تورات منزل بر موسی و انجیل نازل شده بر عیسی نیست. کتاب‌های موجود یهودیان نه تورات که "تنخ" نام دارد و مشتمل بر چهل و اندی کتاب است. "تورات" پنج کتاب نخست از این مجموعه چهل و اندی کتاب است. بنابراین یک مسلمان محقق می‌داند که میان توراتی که قرآن معرفی می‌کند و کتاب مقدس موجود مورد باور یهودیان، از اساس تفاوت وجود دارد.

اگر بنا به تسامح بشود سخن مستشکل را اصلاح کرد باید این‌گونه گفته می‌شد: عهد قدیم (و نه تورات)، را دیگر نمی‌توان کتاب آسمانی دانست. همچنین است درباره انجیل. انجیلی که قرآن معرفی می‌کند کتابی نازل شده از جانب خدا بر عیسی (ع)، به‌عنوان پیامبری الهی است، اما آنچه امروزه مورد اعتقاد مسیحیان است اولاً انجیل چهارگانه غیر منزل و نگاشته شده توسط حواریون و سایرین است و نه انجیل منزل بر عیسی. ثانیاً عهد جدید مورد اعتقاد مسیحیان فقط انجیل نیست، بلکه نامه‌های رسولان، اعمال رسولان و کتاب مکاشفه هم است. لذا بنا بر تصحیح انگاره مستشکل، باید این‌گونه گفته می‌شد: عهد جدید (و نه انجیل) را دیگر نمی‌توان کتاب آسمانی دانست^۱. بیان نادقیق از دلایل بی‌اعتباری عهدین: اشتباه دوم مستشکل این است که سخنانش درباره عدم اعتبار و اصالت عهدین القایی، نادقیق و ناکافی است. بدان معنا که اولاً وی با گفتن عبارت «فرض کنیم که همه این ادعاها درست است» مشکل تحریف عهدین را امری فرضی می‌انگارد. گویی که این باور، امری اثبات‌شده نیست و وی در مامشات و همراهی با باور مشهور میان مسلمانان آن را فرض می‌گیرد. درحالی که واقعیت چیز دیگری است.

دوم اینکه دلایل بی‌اعتباری عهدین صرفاً مشکلات متنی این کتاب‌ها نیستند. مشکلات سندی این کتاب‌ها بسی مهم‌تر و اساسی‌تر از مشکلات متنی‌شان است. تاریخ نگارش بسیاری از کتاب‌های عهدین در هاله‌ای از ابهام است. انتساب بسیاری از این کتاب‌ها به نویسندگانشان نیز مورد تردید محققان است. عهدین تاریخ روشنی ندارند (رک: سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، همو، ۱۳۹۶) نویسندگان بخش‌های مختلفی از عهدین، افراد عادی و معمولی‌اند و اهل کتاب صرفاً ادعای الهی بودن برخی از این متون و همراهی الهام روح القدس و عنایت وی به نویسندگان را دارند. مستشکل به‌راحتی از کنار این مشکلات عبور کرده و به سراغ مشکلات متنی رفته است. این در حالی است که مشکلات سندی مذکور در رابطه با قرآن کریم به چشم نمی‌خورد.

به عبارتی مشکل بی‌اعتباری کتاب مقدس ذیل عناوینی چون: الف. فقدان دلیل معتبر بر الهی بودن این کتب، ب. اشکالات محتوایی آموزه‌های این کتب و مغایرتشان با ملاک‌هایی چون عقل، علم، تاریخ، پ. دلایل ناظر به تحریف این کتب ج: انفصال تاریخی مؤلفان با زمان نزول و پیدایش کتاب. ت. فقدان دلیل بر خاتمیت آموزه‌های این کتب ث. و درنهایت دلایل موجود در این کتب مبنی بر پیشگویی بر نبوت پیامبر خاتم است که همگی مبین بی‌اعتباری این کتب است.^۲

۱. غفلت از نکته مذکور نشانگر بی‌اطلاعی فاحش مستشکل از بدیهی‌ترین باورهای مرتبط با مطالعات کتاب مقدسی است، که برای شخصی چون وی که مدعی پژوهش و منتقد قرآن کریم است، بسیار ناشایسته و مقتضایان است. عجیب است کسی که تفاوت انجیل و اناجیل را نمی‌داند، اما به قیاس قرآن و کتاب مقدس می‌پردازد.

۲. جهت آشنایی تفصیلی با این نقدها نک: سیر تحول کتاب مقدس از محمد شمس، درآمدی بر کتاب مقدس و الهیات مسیحی از محمد ضیا توحیدی، عهدین، قرآن و علم از موریس بوکای، خطاناپذیری کتاب مقدس از محمد حقانی فضل، تبارشناسی کتاب مقدس از حسین کلباسی، خاستگاه عهد جدید از آدولف فون هارناک، مسیحیت و بدعتها از جوان گریدی، ریشه‌های مسیحیت در اسناد بحر المیت از ژان دانیلو، مسیحیت شناسی تحلیلی از محمد کاشانی، مسیحیت شناسی تطبیقی از حمید زیبایی نژاد، کتاب مقدس از عبدالرحیم سلیمانی، مسیحیت و صدسوال بی‌پاسخ از خطاب المصری، ناگفته‌های کلیسا از گروهی از نویسندگان.

نتیجه گیری

۱. منشأ پیدایش سؤالاتی انتقادی و تشکیکات نویسنده کتاب "نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت" دانسته یا نادانسته، مبانی و پیش فرض های نادرست معرفت شناختی و قرآن شناختی وی است. گرچه، همراهی پیش دانسته ها و پیش فرض ها در فضای ذهنی فهمندگان، مقوله ای اجتناب ناپذیر تلقی می شود، اما دخالت ارتجالی یا مسلّم انگاری آن ها، به طرح شبهات بنیادگرایانه و ادعاهای ساختارشکنانه مؤلف علیه قرآن کریم انجامیده است.
۲. در فرآیند فهم هر متنی، خاصه متن وحیانی، مرزبندی میان سه حیطه متمایز «پیش دانسته ها»، «پیش فرض ها» و «پیش داورها» الزامی است. حضور «پیش دانسته ها» برای ادراک هر متنی نیز، غیر قابل انکار است. اما سازوکار چگونگی دخالت «پیش فرض ها» است که می تواند موجبات فهمی صحیح، جهت دار و اثرگذار باشد. به نظر می رسد، در مواجهه با متن وحیانی، دو بُعد شناختی-تفسیری از هم قابل تفکیک اند: یکم) پیش فرض های برون قرآنی؛ و دوم) پیش فرض های درون قرآنی. بدان معنا که برای فهم متن وحیانی، علاوه بر وجود «پیش دانسته ها» و «پیش فرض های عام»؛ بایستی به پاره ای از «پیش فرض های خاص» که از گفتمان درون متنی برخاسته است نیز، ملتزم باشیم.
۳. مهم ترین شبهات مستشکل در رابطه با پیش فرض های قرآن شناختی وی، شامل موارد: «استفاده از عبارات القایی جهت ایجاد تشکیک»، «تقدس زدایی نسبت به باورهای مسلمانان»، «مسلّم انگاری پیش فرض های ذهنی»، «انعکاس مسائل محلی و لوکال در آیات قرآنی»، «ادعای تشّت زایی و اختلاف افکنی قرآن کریم» و «همسان انگاری اعتبار قرآن با تورات و انجیل» است.
۴. پاسخ به این تشکیکات ذیل عناوین: «مصلحت سنجی های سلیقه ای در سنجش حجم قرآن کریم»؛ «عدم معرفی مسائل پیش پا افتاده و بی اهمیت در نسبت با آیات قرآنی»، «سازوکارهای برون رفت از طرح مسائل محلی و لوکال در قرآن»، «نزول تدریجی آیات وحیانی»، «پیش انگاره ای اشتباه از کتاب مقدس» و «بیان نادقیق از دلایل بی اعتباری عهدین» قابل بازجستن است.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسندگان در این مقاله مستخرج از پایان نامه به شکل زیر است:

نویسنده اول: تهیه و آماده سازی نمونه ها، انجام آزمایش و گردآوری داده ها، انجام محاسبات، تجزیه و تحلیل آماری داده ها، تحلیل و تفسیر اطلاعات و نتایج، تهیه پیش نویس مقاله.

نویسنده دوم: استاد راهنمای پایان نامه، طراحی پژوهش، نظارت بر مراحل انجام پژوهش، بررسی و کنترل نتایج، اصلاح، بازبینی

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

این پژوهش با حمایت معنوی معاونت پژوهشی دانشگاه گیلان و دانشگاه فردوسی مشهد انجام شده است.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می شود.

منابع

قرآن کریم

- اسعدی، محمد. (۱۳۸۵). سایه‌ها و لایه‌های معنایی، قم: بوستان.
- ایازی، محمدعلی. (۱۳۷۸). تأثیر شخصیت مفسر در تفسیر قرآن، صحیفه مبین، ۲.
- بنت الشاطی، عایشه. (۱۳۷۶). اعجاز بیانی قرآن، ترجمه حسین صابری، انتشارات علمی فرهنگی.
- جدی، حسین. (۱۴۰۰). تبیین نظام وارہ معنایی قرآن کریم، رساله دکتری، دانشگاه فردوسی مشهد.
- الجرجانی، عبدالقاهر بن عبدالرحمن. (۱۹۹۵ م.). دلائل الاعجاز، قاهره: دار الکتب العربی.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۹). تسنیم، قم: اسراء.
- (۱۳۸۶). سرچشمه اندیشه. محقق: رحیمیان، قم: اسراء.
- حاجی ابوالقاسم، محمد. (۱۳۹۷). فراعصری بودن قرآن، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- حجتی، محمدباقر. (۱۳۸۹). اسباب نزول، تهران: نشر فرهنگ اسلامی.
- (۱۳۸۹). تاریخ قرآن، تهران: نشر فرهنگ اسلامی.
- حسینی، حمیدرضا. (۱۳۹۳). عوامل فهم متن دردانش هرمنوتیک و علم اصول استنباط از دیدگاه پلریکور و محقق اصفهانی، تهران: هرمس.
- حکیم، محمدباقر. (۱۳۷۸). علوم قرآنی، ترجمه: محمدعلی لسانی فشارکی، تهران: تبیان.
- خسرویناه، عبدالحسین و جمعی از محققان. اصطلاح‌نامه فلسفه؛ قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، قم: بی‌تا.
- خطابی، حمد بن خطاب، بیان اعجاز القرآن؛ محقق: خلف الله، دار المعارف، مصر.
- خوئی، سید ابوالقاسم. (۱۳۸۲). بیان در علوم و مسائل کلی قرآن، مترجم: نجمی، محمدصادق، تهران: سمت، تهران.
- رضایی اصفهانی، محمد علی. (۱۳۹۰). درسنامه روش های تفسیر قرآن، قم: مرکز ترجمه و نشر المصطفی.
- (۱۳۸۷). منطق تفسیر، ج ۲، قم: مرکز ترجمه و نشر المصطفی.
- سلیمانی اردستانی، عبدالرحیم. (۱۳۹۶). بررسی متنی و سندی متون مقدس یهودی-مسیحی، تهران: سمت، تهران.
- (۱۳۹۶). کتاب مقدس: ویراست جدید، کتاب طه.
- السیوطی، جلال‌الدین. (۱۳۹۴ ق.). الإیتقان فی علوم القرآن، مکتبه المدینه.
- طباطبایی، محمدحسین. (۱۴۱۷ ق.). المیزان فی تفسیر القرآن، قم، جامعه‌ی مدرسین.
- (۱۳۶۲). اعجاز قرآن، مرکز نشر فرهنگی رجاء، تهران.
- طباطبایی، حیدر. (۱۳۸۷). پژوهش تطبیقی در بطون قرآن، پژوهشهای تفسیر و علوم قرآن، قم.
- طبرسی، احمد بن علی. (۱۴۰۳ ق.). الإحتجاج علی أهل اللجاج؛ مشهد: نشر مرتضی.
- عیاشی، محمد بن مسعود. (۱۳۸۰ ق.). تفسیر العیاشی، المطبعة العلمیة، تهران.
- قربان پور، حمید. (۱۳۹۶). اساطیر الاولین، زرنوشت، تهران.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ ق.). الکافی، تهران: دارالکتب الإسلامیة.
- محمدی، محمد حسین. (۱۳۸۵). تاریخ قرآن، قم، مرکز جهانی علوم اسلامی.
- (۱۳۸۹). مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، فرهنگ نامه اصول فقه، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

- نیکویی، حجت الله. (۱۳۹۴). نگاهی نقادانه به مبانی نظری نبوت، نسخه الکترونیکی.
- واعظی، احمد. (۱۳۹۲). نظریه تفسیر متن، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- (۱۳۹۳). درآمدی بر هرمنوتیک، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.